

DEVAM EDEN BİR DİL DEĞİŞTİRİMİ SÜRECİ: MERSİN ARAPÇASI ÖRNEKLEMİ

AN ONGOING LANGUAGE SHIFT PROCESS: THE SAMPLE OF MERSIN ARABIC

Dr. Öğr. Üye. Filiz ÇETİNTAŞ YILDIRIM

Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dilbilimi,
fcetintas@mersin.edu.tr

Mersin / Türkiye

ORCID: 0000-0003-3841-5335

ÖZET

Bu çalışmada, Mersin’de yerleşik olarak yaşayan 25 Arapça-Türkçe çift dillisi Arap kökenli vatandaşın sözel ifadelerine başvurularak Arapça’da süregelen dil değiştirimi süreci ele alınmaktadır. 12 yarı-konuşur ve 13 yetkin konuşurun katıldığı çalışmada, katılımcıların görüşleri doğrudan alıntı biçiminde verilmekte ve veri üzerinde nitel çözümlenmeler yapılmaktadır. Çalışmanın odağı, Arapça-Türkçe çift dillilerinin konuştuğu Arapça değişkesine ve bu değişkeyi kişisel kimlikleriyle nasıl özdeşleştirdiklerine yönelik düşünceleri, Arapça’yı genç nesle aktarma ile ilgili fikirleri ve genç neslin değişkeyi edinme konusundaki isteklilikleri üzerinedir. Elde edilen sonuçlar, katılımcıların büyük bölümünün Mersin Arapçasının kişisel kimliklerinin bir parçası olarak gördüğünü, yaşı daha ileri olan yetkin konuşurların bu değişkeyi çocuklarına öğretmek istediklerini ancak çevresel etmenlerden dolayı büyük oranda öğretemediklerini göstermektedir. Bu nedenle, Arapça konuşur sayısı belirgin biçimde düşmüştür. Genç nesil ise Arapça’yı öğrenme konusunda isteksizdir. Mersin Arapçası değişkesi dil yitimine doğru giden bir dil değiştirimi sürecindedir.

Anahtar Kelimeler: Dil Değiştirimi, Dil Yitimi, Mersin Arapçası

ABSTRACT

This study discusses the language shift process in Arabic, by examining the verbal responses of 25 indigenous Arabic-Turkish bilinguals of Arabic origin living in Mersin. The responses of 12 semi-lingual and 13 proficient participants were given in direct quotations and the data gathered was analyzed qualitatively. The focus of the study is on the views of Arabic-Turkish bilinguals about the Arabic dialect that they speak; how they internalize this dialect into their personal identities, what they think about transmitting it to younger generations and how younger generations feel about acquiring it. The results indicate that most of the participants see Mersin Arabic as one of the components of their personal identities and the proficient Arabic speakers of older ages want to teach this dialect to their children but cannot be able to teach it because of environmental factors. For this reason, there is a sharp decline in the number of Arabic speakers.

Younger generations are unwilling to acquire the dialect. This results in a process of language shift from Mersin Arabic to Turkish which leads the way to language death.

Keywords: Language Shift, Language Death, Mersin Arabic

1. GİRİŞ

Türkiye çok dilliliği ve kültürlülüğü ile ön plana çıkan kozmopolit bir ülkedir. Resmi dil Türkçe'nin yanı sıra değişik etnik kökenlerden olan vatandaşlar farklı boyutlarda kendi etnik kimliklerine ait olan dilleri de gündelik hayatlarında kullanmaktadırlar. Yağmur (2001: 407-410) Türkiye nüfusunun %90'ının Türkçe konuştuğunu, sonrasında ise konuşma oranı sırasıyla Kürt lehçelerinin, Zazaca'nın, Arapça'nın, Balkan göçmenlerinin dillerinin, Kafkasya göçmenlerinin dillerinin ve Müslüman olmayan azınlıkların dillerinin (Ermenice ve Rumca gibi) konuşulduğunu belirtmektedir. Karahan (2005)'te Türkçe dışında konuşulan dillerin sayısı 31 olarak verilmiştir.

Bu çalışma, en yaygın konuşulan üçüncü dil olan Arapça üzerine odaklanmaktadır. Arapça, özellikle Hatay ili ve çevresi, Adana, Mersin, Gaziantep ve Şanlıurfa'da dil konuşurları tarafından Türkçe ile birlikte anadili olarak edinilmektedir (Çetintaş Yıldırım, 2019). Her iki dili de anadili olarak edinen bireyler, Arapça-Türkçe çift dillisi olarak nitelendirilmektedir. Çalışmanın veri tabanı, Mersin'de ikamet eden Arapça-Türkçe çift dillisi bireylerden elde edilen nitel verilerden oluşmakta ve sonuçları Arapça'nın Mersin değişkesinde yaşanan dil değişimine ve söz konusu olabilecek bir dil yitimine ışık tutacak bilgiler içermektedir.

Çalışmada yanıtı aranan sorular şu şekilde listelenebilir:

1. Mersin'de ikamet eden Arapça-Türkçe çift dillilerinin konuştuğu Arapça değişkesine yönelik düşünceleri nedir?
2. Arapçanın gelecek kuşaklara aktarılması (çocuklarına Arapça öğretmek isteyip istemedikleri) konusundaki düşünceleri nelerdir?
3. Daha genç kuşakların Arapçayı öğrenme konusundaki düşünceleri nelerdir?

Arapça-Türkçe çift dillilerinin Arapçaya yönelik düşüncelerinin ne olduğunun, çocuklarına bu değişkeyi öğretmeyi isteme düzeylerinin ve genç neslin Arapçayı öğrenmeye yönelik isteklerinin ne olduğunun tanımlanması bu değişkenin geleceğinin hangi yönde ilerleyeceği ile ilgili öngörülerin oluşmasını sağlayabilir. Mersin'de konuşulan Arapça değişkesinin bir dil değişimi sürecine girmesi ve dili aktif biçimde konuşan son neslin de bitmesi ile bir yitim süreci yaşanması üzerine nitel veri üzerinden tartışmalar yapılacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde, dil değişimi ve dil yitimi kavramlarının ne olduğu kısaca tanımlanacak, dil ve kimlik ilişkisi üzerine yapılan tartışmalar özetlenecek, çalışmanın araştırma deseni, veri tabanı ve çözümleme yöntemi tanıtılacaktır.

2.1. Dil Değişimi

Yapılan bir dil değişimi modellemesi çalışmasında (Kandler ve Steele, 2017:4851), dil değişimi kavramı, birden çok dilin konuşulduğu toplumlarda oluşan bireylerin kendi etnik kökenlerinin dilini bir başka dilin lehine terketmesi olarak tanımlanmıştır. Bu bireyler, iletişim için tek bir dili ön plana çıkarmakta ve hayatlarında yaygın olarak kullanmaya başlamaktadır. Hangi dilin daha sıklıkla kullanıldığı, dil konuşurlarının dildeki yetkinliği ve dile atfettikleri değerler o dilin sürerliğinde ya da yok olma tehlikesi altına girmesinde en etkili unsurdur. Sofu (2009: 246)'da da dil değişimi benzer biçimde tanımlanmıştır. Topumlarda, çift dilli bireylerin iletişim ve sosyalleşme aracı olarak bir dili diğer bir dile değiştirmesi dil değişimi olarak adlandırılmıştır. Değişime neden olan en temel unsurlar, sosyoekonomik düzey, demografik özellikler, kurumsal yapılanma ve çevre etmenleri olarak belirtilmiştir. Sözü edilen tüm nedenler bireyüstü toplumsal nedenlerdir.

Ancak, toplumu oluşturan bireylerin kişisel tutum ve düşüncelerinin toplum tutumu üzerine olan etkileri yadsınamaz. Kandler ve Steele'in (2017) yaptığı modellemede bireylerin daha büyük bütünleri oluşturarak toplum hareketini oluşturduğu ve bir dilin geleceğinin hangi yönde evrileceğinin kişisel tutum ve düşüncelerden yola çıkılarak kestirilebileceği gösterilmiştir. Bireylerin dildeki yetkinliği ve dilin sonraki kuşaklara aktarımının düzeyi dil değişikliğinin yönü ve hızı ile ilgili ipuçları sunmaktadır.

2.2. Dil Yitimi

Yitim ile karşı karşıya olan diller tehlikede olan dillerdir ve yetkinliğin kaybedilmesiyle hiç konuşuru olmayan diller konumuna gelmektedirler. Abrams ve Strogatz (2003: 900) tehlikede olan dillerin %90'ının yeni kuşakla birlikte tamamen yok olacağını belirtmektedir. Örneğin, Gal Dilleri, İskoçça, ve daha birçok azınlık dili baskın olan İngilizce'nin etkisiyle tarihsel süreç içerisinde gerilemeye ve tehlikeye girmiştir. Bir başka durumda, Keçuva'nın İspanyolca karşısındaki düşük konumu konuşurların hızlı bir biçimde İspanyolca'ya yönelik bir değiştirim yaptıkları ve genç neslin artık büyük atalarıyla Keçuva diliyle iletişim kuramadıkları gözlenmektedir. Yapılan dil yitimi modellemesine göre, iki dil bir arada sabit bir biçimde var olamamaktadır. Daha baskın görülen dil diğerini yok olmaya sürüklemektedir.

Dorian (1977), dil yitiminde en önemli unsurlardan birinin 'yarı-konuşurlar' (semi-speakers) olduğunu vurgulamaktadır. Yarı-konuşurlar söz konusu dili basitleştirilmiş bir biçim ile baskın dille karşılaştırıldığında daha az olarak kullanılmaktadır. Bu durum da, dilin genç nesillere tüm özellikleri ile aktarılamamasına neden olur ve dili tehlikeye sokar. Dil toplumu, kimi konuşurların dil yeterliliğini değerlendirip ona bazı değerler atamaktadır. Özellikle dilde yetkin olduğunu düşünen konuşurlar, dili yarı-konuşurlardan daha iyi kullandığını belirtmekte ve dil yitimine yarı-konuşurların neden olduğunu söylemektedirler. Bu çalışmada da hem yetkin hem de yarı-konuşurların görüşüne başvurulmuş ve benzer ifadeler ile karşılaşılmıştır. Bulgu ve tartışmalar bölümünde bu ifadeler üzerinde de durulacaktır.

2.3. Dil ve Kimlik

Bir dilin tehlike altına girmesinde, konuşulan dilin işlev ve önem kaybetmesi de nedenler arasına girmektedir. Konuşurlar işlev ve önemini kaybeden dili artık kişisel kimliklerinin bir parçası olarak görmekte zorlanmaktadır. Pavlenko (2006: 6), kişilerin öz benlikleri ile ilgili algılarını şekillendiren şeyin kimlikleri ve konuştukları dil arasında bağlantı olduğunu söyler. Bucholtz ve Hall (2005: 370) kimliği aynılık olarak tanımlamaktadır. Üç farklı kimlik vardır: dayatılan kimlik, varsayılan kimlik ve değiştirilebilen kimlik (Cohen, 2008: 2). Dayatılan kimlikte bireyler kendi rızalarının dışında, bir dış gücün etkisiyle belirli bir kimliği (ve dolayısıyla da dili) benimsemek durumunda kalırlar. Varsayılan kimlik, bireylerin zaten içinde buldukları (içine doğdukları) topluma has olan kimliği (ve dili) yaşatmalıdır. Değiştirilebilen kimlik ise, bireyin kendi isteği ile bir kimlikten başka bir kimliğe geçişidir. Kimlikler değişime açıktır ve bireyler zaman içerisinde farklı kimlikler taşıyabilirler. Kimlik doğuştan ve bireyin kendi iç dünyasından gelen sabit bir kavram olarak görünmemekte, sürekli bir değişim içinde olduğu belirtilmektedir. Zenker (2018: 6), özellikle de dijital dünyanın gelişmesi ile birlikte bireylerin kimliklerinde yaşanan değişimlerin onların sosyal anlamları nasıl yarattığı ve paylaştıklarına göre şekillendiğini söyler. Buna göre, yalnızca içinde yaşanan ortamın değil, dijital dünyanın da kimlik algısına etkisi çok büyüktür. Dijitalleşme ile dil ve kimlik değişimlerini tanımlamak zorlaşmakta, ancak yine de değişimin yönünü tahmin edebilmek mümkün olabilmektedir.

2.4. Arapça-Türkçe Çift Dillilerinin Dil ve Kimlik Algıları ve Bunun Dil Değiştirimine Etkisi

Türkiye’de Arapça-Türkçe çift dilliliği üzerine yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır (Smith-Kocamahlul, 2003; Cengiz, 2006; Sofu, 2008; Çetintaş Yıldırım, 2019; Kocaoğlu, 2019 ve Çetintaş Yıldırım, 2020). Bu çalışmalar çalışılan bölgeler ve çalışma odakları açısından farklılıklar göstermektedir. Dil tutumları ve dil değiştirimi odağı açısından ele alındığında, Sofu’nun (2008) Adana ve Antakya’da yürüttüğü, üç aile kuşağı üyelerinin Arapça kullanımları ve görüşlerini ele alan ve buradan dil değiştirimine yönelik sonuçlara ulaşan çalışması ön plana çıkmaktadır. Özellikle ikinci ve üçüncü kuşaklar karşılaştırıldığında, Arapça’dan Türkçe’ye doğru belirgin bir değişimin olduğu görülmektedir. Türkçe Arapça’nın üzerinde baskın olan dildir ve resmi dil olmasının etkileri ile okul, iş ve sosyal etkileşim dili olarak daha çok kullanılmaktadır. Bu iki kuşak Arapça kullanımını desteklememekteyken üçüncü kuşak Arapça konuşmayı kimliklerinin ve kültürlerinin bir parçası olarak saymaktadır. Böylece kuşaklar arası bir tutum farklılığı gözlense bile Arapça kullanımı giderek azalmaktadır.

Kocaoğlu (2019) Hatay’da yürüttüğü çalışmasında her ne kadar konuşurlar arasında Arapça’ya yönelik genel bir olumlu tutum bulunsa da Arapça kullanımının giderek azaldığını, aksanlı Türkçe konuşmanın özellikle çocuklarının eğitimi ve iş yaşantılarını olumsuz etkileyeceği düşüncesi ile Arapça’yı genç kuşaklara aktarmak istemediklerini ve bunun da, Arapça’dan Türkçe’ye doğru bir değiştime neden olduğunu belirtmektedir.

Çetintaş Yıldırım da (2019; 2020) Mersin’de yaşayan Arapça-Türkçe çift dillilerinin Arapça’ya yönelik dil tutumlarını nicel olarak irdelediği çalışmalarında benzer sonuçlara ulaşmıştır. Etnik kimliklerini yansıması açısından konuşurlar Arapça’ya yönelik oldukça olumlu bir tutum içindedir, ancak Türkçe’yi daha saygın görmekte ve çocuklarının Arapça’dan önce Türkçe öğrenmelerini istemektedirler. Bu sonuç da diğer çalışmaların sonuçlarını destekler niteliktedir. Arapça’nın yoğunlukla konuşulduğu, Arapça-Türkçe çift dilliliğinin yaygın olduğu illerde Arapça’dan Türkçe’ye doğru bir değiştime söz konusudur.

2.5. Araştırma Deseni, Örneklem ve Yöntem

Çalışmanın araştırma deseni olgu bilimdir. Daha önce yapılmış olan (ve bir önceki bölümde belirtilen) çalışmalar ile Arapça-Türkçe çift dilliliği ve dil tutumları üzerine elde edilen ilk izlenimler, Mersin Arapça-Türkçe çift dillileri üzerinde yapılan nitel bir çalışma ile ayrıntılandırılmaya çalışılacaktır. Agheyisi ve Fishman’da (1970: 139) belirtildiği gibi, tutumlar davranış üzerinde etkilidir ve onlar üzerinde yatkinlik üretirler, sözel davranışlara dönüşebilirler ve dolayısıyla, bu çalışmada dil değiştiriminin hangi yönde olduğu konuşurların sözel ifadeleri üzerinden değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Bu çalışmada, Mersin’in Kazanlı beldesinde yaklaşık 400 yıldır yerleşik olarak ikamet eden Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı 25 Arapça-Türkçe çift dillisi konuşurun katıldığı ve yapılandırılmış görüşme ile elde edilen nitel veri üzerinden çözümlemeler yapılmaktadır. Katılımcı sayısının belirlenmesi sürecinde, yapılandırılmış görüşme yönteminin gerekli kıldığı en az 20 katılımcı sınırının aşılması hedeflenmiştir. Katılımcılar Arapça’yı yetkin olarak konuşan ve ‘yarı-konuşurlar’ arasından seçilmiş, yaş aralıkları ve cinsiyetleri de yine dengeli olacak biçimde maksimum çeşitlilik örneklemesi ile belirlenmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 108-115). Katılımcıların dil düzeylerinin belirlenmesinde ise Pavlenko’nun (2006: 6) çalışmasında olduğu gibi Arapça-Türkçe çift dillilerinin öz-değerlendirmesi dikkate alınmıştır. Katılımcıların 13’ü kendini Arapça ve Türkçe’de yetkin olarak değerlendiren konuşurlar, 12’si ise yarı-konuşur olarak değerlendiren konuşurlar arasından seçilmiştir. Yarı-konuşurlar da çift dilli olarak nitelendirilmiştir çünkü onlar da Türkçe’yi yetkin olarak Arapça’yı ise kısmen aynı anda edinmiş olup çoğunlukla Arapça’yı anlamakta ancak kendileri Arapça’yı kullanarak iletişim kurmakta zorlanmaktadırlar. Katılımcıların 15’i kadın, 10’u erkektir.

Yaş aralıklarına göre katılımcılar, 8 katılımcı 15-29 yaş arası, 9 katılımcı 30-45 yaş arası ve 8 katılımcı 46-60 yaş arasıdır. Katılımcıların ad ve soyadlarının kısaltmaları, yaşları, cinsiyetleri ve Arapça dil yeterlilikleri tablo 1’de verilmektedir. Çözümlemede, konuşurların yapılandırılmış görüşme sorularına verdikleri yanıtlar doğrudan alıntı (direct quotation) biçimiyle ele alınmış ve yorumlanmıştır.

Yapılandırılmış görüşmede sorulan sorular, Çetintaş Yıldırım’da (2019) nicel olarak değerlendirmeye alınan ankette bulunan Arapça’ya yönelik olumlu ve olumsuz sorular arasından seçilmiştir. Olumlu tutum gösteren maddeler arasından en çok yanıtlanan 5 madde ve olumsuz tutum gösteren maddeler arasından en çok yanıtlanan 4 madde yapılandırılmış görüşme için seçilmiş ve katılımcılara sözel olarak fikirlerini söylemeleri için yöneltilmiştir. Standartlaştırılmış açık uçlu sorular hem yetkin konuşurlar hem de yarı-konuşurlar için anlaşılabilir olması için Türkçe sorulmuştur. Bu sorular aşağıda belirtildiği gibidir.

Olumlu tutum ifade eden sorular:

1. Sizce konuştuğunuz Arapça için bir yazı sistemi geliştirilmesine ihtiyaç var mıdır?
2. Arapça mı Türkçe mi daha önce öğrenilmelidir?
3. Arapça ile ilgili olumlu şeyler söylenmesi hoşunuza gider mi?
4. Arapça kişisel kimliğinizin bir parçası mıdır?
5. Arapça’yı çocuklarınıza öğretmek ister misiniz?

Olumsuz tutum ifade eden sorular:

1. Arapça konuşanları dinlemek sizi rahatsız eder mi?
2. Türkçe konuşulan sosyal ortamlarda Arapça konuşulması ayıp mıdır?
3. Arapça bilmenin iş hayatınız için bir avantaj olduğunu düşünüyor musunuz?
4. Arapça konuşanların cahil olduğunu düşünür müsünüz?

Yukarıda verilen açık uçlu sorular katılımcılara yöneltilmiş ve ne düşündükleri sorulmuştur. Böylece, her katılımcıyla yaklaşık bir saat süren bir yapılandırılmış görüşme oluşturulmuştur (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 123).

Tablo 1. Katılımcıların ad, yaş, cinsiyet ve dil yeterliliği düzeyleri

Sıra No.	Ad-Soyad İlk Harfler	Yaş	Cinsiyet	Dil Yeterliliği
1	C. Y.	60	Erkek	Yetkin
2	S. D.	35	Erkek	Yarı-konuşur
3	A. S.	18	Erkek	Yarı-konuşur
4	Y.A.	41	Erkek	Yetkin
5	S.K.	57	Erkek	Yetkin
6	G.Y.	23	Erkek	Yarı-konuşur
7	S.A.	21	Erkek	Yarı-konuşur
8	M. A. A.	55	Erkek	Yetkin
9	S. Ç.	45	Erkek	Yetkin
10	A. G.	25	Erkek	Yarı-konuşur
11	H. G.	48	Kadın	Yetkin
12	H. S.	52	Kadın	Yetkin
13	N. Y.	42	Kadın	Yarı-konuşur
14	T. A.	59	Kadın	Yetkin
15	H. Ç.	44	Kadın	Yetkin
16	A. A.	43	Kadın	Yetkin
17	E. B.	15	Kadın	Yarı-konuşur
18	M. N. A.	37	Kadın	Yetkin
19	S. Y.	60	Kadın	Yetkin
20	C. A.	17	Kadın	Yarı-konuşur
21	N. G.	39	Kadın	Yarı-konuşur
22	D. S.	25	Kadın	Yarı-konuşur
23	S. B.	30	Kadın	Yarı-konuşur
24	N. K.	19	Kadın	Yarı-konuşur
25	N. B.	46	Kadın	Yetkin

3. BULGU ve TARTIŞMALAR

Bu bölümde, ilk olarak, katılımcıların Arapça'yı hangi sosyal alanda hangi oranda kullandıklarına değinilecek, sonrasında ise katılımcıların sorulara verdikleri yanıtlar doğrudan alıntı biçiminde iki başlık altında irdelenecektir.

3.1. Arapça Kullanım Oranları

Suktiningsih (2017), Bahasa ve Sasak dillerinin etnik Sasak gençleri tarafından konuşma oranlarını belirleyerek bu iki dilin değiştirim yönü üzerine sonuçlara ulaştığı çalışmasında, dil kullanımının dört temel sosyal alanda yaygın olarak gerçekleştiğini söylemektedir.

Bunlar, aile içi iletişim alanı, sosyal çevre iletişim alanı, eğitim iletişim alanı ve dini iletişim alanıdır. Söz konusu dilin her alanda kullanılıyor olması dilin geleceği için olumlu bir gösterge olmakla birlikte, kısıtlı alanlarda kullanılması, söz konusu dilin aleyhine diller arası bir değişim sürecinin işliyor olduğunu gösterir. O nedenle, bu çalışmanın katılımcılarına da ilk olarak Arapça ve Türkçe'yi hangi iletişim alanlarında kullandıkları sorulmuştur. Sonuçlar tablo 2'de gösterildiği gibidir.

Tablo 2. Arapça'nın Katılımcılara Göre Kullanım Alanları

İletişim Alanları	Arapça'yı Kullanan Katılımcı Sayısı
Aile İçi İletişim Alanı	18
Sosyal Çevre İletişim Alanı	13
Eğitim İletişim Alanı	-
Dini İletişim Alanı	12

Tüm katılımcılar Türkçe'yi dört iletişim alanında da aktif olarak kullandıklarını söylemektedir. Ancak, Arapça kullanımı farklı alanlarda Türkçe'ye göre daha azdır. Resmi dil Türkçe olduğundan ve Arapça'nın eğitim dili olarak kullanılmamasından dolayı eğitim iletişim alanında hiçbir katılımcı Arapça'yı kullanmamaktadır. Her ne kadar ibadetler Arapça ile yapılırsa da diğer dini törenlerin tümünde Arapça kullanımı tercih edilmemektedir. Katılımcıların yalnızca %48'i (12 katılımcı) dini törenlerde Arapça konuştuğunu ifade etmektedir. 12 kişiden 11'i Arapça'yı yetkin olarak konuşan çift dillilerdir. Yalnızca bir yarı-konuşur dini törenlerde Arapça'yı konuşmaya çalıştığını söylemiştir. Sosyal çevre iletişim alanında Arapça'yı konuşan katılımcıların oranı %52'dir (13 katılımcı). Belde pazarı, mahalledeki komşular ve tarım aktiviteleri sürecinde Arapça konuşan katılımcıların tümü yetkin konuşurlardır. Aile içi iletişim alanında Arapça konuşma yaygınlığı artmaktadır. Katılımcıların %72'si (13 yetkin ve 5 yarı-konuşur) evde aileleriyle Türkçe ile birlikte Arapça da konuştuklarını bildirmişlerdir. Sonuçlardan da anlaşıldığı gibi, Arapça kullanımı yalnızca aile içi ile sınırlı kalmış gibi görünmektedir. Sosyal ve dini aktivitelerde kullanım sıklığı oldukça azalmış, üstelik Arapça'nın sürdürülebilir olması için gerekli olan eğitim alanında kullanımına hiç rastlanmamıştır.

3.2. Arapça-Kimlik Bağlantısı

Yapılandırılmış görüşmede sorulan açık uçlu soruların beş tanesi Arapça kullanımı ile kimlik bağlantısı üzerinedir. Konuşulan dilin de etnik kimlik ve dolayısıyla da kültür üzerine etkileri olduğu düşünülürse, katılımcıların bu sorulara verdikleri yanıtlar oldukça önemli olmaktadır. Sırasıyla bu sorulara katılımcıların verdiği dikkat çekici yanıtlar doğrudan alıntılanacaktır.

- Arapça ile ilgili olumlu şeyler söylenmesi hoşunuza gider mi?

M. N A. "Tabii ki hoşuma gider. Anadilim çünkü. Benimle birlikte gelmiştir ve güzel sözler söylenmesi beni mutlu eder."

S. Ç. "Gider. Yani, Arapça'yı seviyorum. Arapça konuşucusuyum, ondan ötürü."

H. S. "Tabii ki, tabii ki. Arapça konuşulduğu zaman, Kur'an dahi Arapçayla okunuyor, Arapça çok güzel bir dildir. Kökenimiz, Hz. Âdem'den gelme bir dildir."

S. A. "Hoşuma gider. Benim anadilim."

N. G. "Tabii ki gider. Her dil bir insandır derler, o yüzden Arapça da güzeldir yani."

Y. A. "Arapça'nın övülmesi çok hoşuma gider. Konuştuğum dil için güzel şeyler söylenince gururlanırım."

S. Y. "Tabii ki de. Ben çoğunlukla Arapça konuştuğum için ve bu bizim dilimiz olduğu için. Konuştuğumuz Arapça Türkçeye de çok yakın üstelik. Birçok kelime Türkçe oluyor."

Katılımcıların tümü Arapça'nın övgü almasından hoşlanmaktadır. Arapça'nın doğrudan etnik kimlikleri ile ilgili olduğunu, dili zaten konuştuklarını ve anadili olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Hatta, H.S. Arapça'yı tüm dillerden ayrı, ilk konuşulan dil olarak görmekte, bu nedenle övgüyü hak ettiğini düşünmektedir.

-Arapça kişisel kimliğinizin bir parçası mıdır?

N. B. "Evet düşünüyorum. Çünkü anadilim Arapça."

E. B. "Olduğunu düşünmüyorum. Bir gelenek gibi sadece. Türkçe konuşuyorum, sadece birkaç Arapça kelime biliyorum ve Türkçe'yi çok daha yakın buluyorum kendime."

H. G. "Evet. Yani, Arap kökenliyim, konuştuğum anadilim Arapça benim."

C. Y. "Arabım ve anadilim de Arapça'dır. Arapça hep benimle birlikte."

A. S. "Arapça aile çevremde konuşuluyor yalnızca. Kendimi Arap'tan çok Türk olarak görüyorum çünkü anadili olarak Türkçe konuşuyorum, Arapça'yı çok anlamıyorum. Bazen güzel olduğunu düşünüyorum tabii."

C. A. "Ailemde de Arapçayı tam konuşabilenler çok az artık. Ben ve kardeşlerim kökenimiz sorulduğunda Türk diyoruz, çok da Arap gibi görmüyoruz kendimizi."

N. K. "Ben çok konuşamıyorum, söylenenleri anlıyorum sadece. Bazen bana Arapça konuşurlar, ben Türkçe cevap veririm. Ailemle Arapça kimliğimin parçasıdır ama dışarıda, toplumda pek de Arap gibi hissetmem kendimi."

Katılımcıların ifadelerinde iki ayrı kutup olduğu görülmektedir. Arapça'yı yetkin olarak konuşabilen katılımcılar Arapça'yı doğrudan kişisel kimliklerinin bir parçası olarak görmekteyken daha genç yarı-konuşurlar Arapça ile kişisel kimliklerini genellikle özdeşleştirmemekte, aksine Türkçe'yi kendi kimlikleriyle bağlantılı olarak görmektedirler. Bir yarı-konuşur Arapça'yı yalnızca aile ortamına has bir özellik olarak nitelendirmektedir.

-Arapça konuşanları dinlemek sizi rahatsız eder mi?

G. Y. "Neden etsin? Arapça da bir dil ve çevremdeki birçok kişi Arapça konuşuyor."

S. B. "Asla etmez. Annem ve babam, aile büyüklerim Arapça konuşur. Ben çok konuşamıyorum ama yine de dinlemek hoşuma gidiyor."

H. G. "Ben de konuşuyorum. Niye rahatsız olayım ki? Bazen çok da hoşuma gidiyor. Yaşlılar hikâyeler anlatıyor Arapça'yla dinliyoruz."

S. K. "Birisi Arapça konuştuğu zaman kulağıma çok hoş geliyor."

T. A. "Arapça konuşulduğu zaman kendimi çok iyi hissederim. Ben de onlarla konuşmaya çalışırım. Arapça bildiğimi göstermiş olurum. Mutlaka sohbet ederim... Arapça konuşan yabancı bile olsa bana tanıdık biri gibi gelir. Seviniyorum."

S. A. "Çok anlamıyorum söylenenleri. Bazen sıkıcı bile olabiliyor."

D. S. "Kulağıma hoş gelebiliyor ama anlamıyorum çok. Genellikle Türkçe'ye çevirmeye çalışıyorum konuşanları."

S. Ç. "Arapça'nın kendine has bir güzelliği var, belki ben konuşabiliyorum diyedir. Konuşanları dinlemek hoşuma gider, beni hiç rahatsız etmez."

Yukarıdaki alıntılardan da görüldüğü gibi, yetkin konuşurlar Arapça konuşmaları dinlemekten rahatsız olmamaktadır ama yarı-konuşurların çoğu Arapça'yı büyük oranda anlamadıkları için Arapça konuşulmasından rahatsızlık duyabilmektedir. Yalnızca G. Y. ailesinde Arapça konuşulduğu için Arapça konuşulmasından rahatsız olmadığını ifade etmiştir.

-Arapça konuşanların cahil olduğunu düşünür müsünüz?

N. B. “Asla düşünmem. Ben de Arapça konuşuyorum. Aksine, Arapça konuşmak çok güzeldir.”

N. K. “Hiç öyle düşünmedim. Ailem ve birçok tanıdığım Arapça konuşuyor.”

S. Y. “Olur mu öyle şey? Atalarımız ve biz Arapça konuşuyoruz, cahil değiliz.”

Tüm katılımcılar (yetkin ve yarı-konuşur) bu soruda Arapça için olumlu ifadeler sunmuştur. Arapça konuşmanın cehaletle özdeşleştirilemeyeceğini belirtmişlerdir.

-Türkçe konuşulan sosyal ortamlarda Arapça konuşulması ayıp mıdır?

S. Ç. “Eğer herkes Arapça’yı biliyorsa değildir. Hatta ben Arapça bilenlerin olduğu yerlerde Arapça konuşmayı tercih ederim.”

S. A. “Türkçe konuşuluyorken neden Arapça konuşulsun ki. Herkes Türkçe biliyor, konuşmaya Türkçe devam edilsin.”

M. N. A. “Ben genellikle Türkçe konuştuğumu fark ettim. Arapça biliyorum ama aile büyükleri ile bile genellikle Türkçe konuşuyorum. Genellikle özel bir şeyler konuşacaksa Arapça konuşuyoruz.”

C. A. “Konuşulmasını istemem. Çevremizde Türkçe konuşan insanlar var ve onlara karşı ayıp olduğunu düşünüyorum.”

T. A. “Asla ayıp değildir. Konuştuğum kişi anlıyorsa neden ayıp olsun.”

Bu soru için katılımcılar arasında yetkin ve yarı-konuşurlar arasında büyük bir ayrımın olduğu görülmektedir. Yarı-konuşurlar Arapça ile kendilerini ifade edemedikleri için Türkçe konuşulmasını tercih etmektedirler. Yetkin konuşurlar ise konuştukları kişi anladığı sürece Arapça konuşulmasında herhangi bir sakınca görmemektedirler.

3.3. Arapçanın Yeni Kuşaklara Aktarımı

Bir dilin devamlılığı o dilin yeni kuşaklara aktarılması ile mümkün olabilir. Konuşurlar dili çocuklarına aktarabilir ve çocuklar da dili edinip etkin biçimde hayatlarında kullanırsa dilin tehlike altına girmesi söz konusu olmaz. Bu nedenle, bu çalışmaya katılan Arapça-Türkçe çift dillisi bireylere de Arapça'nın yeni kuşaklara aktarılması konusunda ne düşündükleri sorulmuştur.

-Sizce konuştuğunuz Arapça için bir yazı sistemi geliştirilmesine ihtiyaç var mıdır?

S. Y. “Bizim için ihtiyaç yoktur. Daha önceden geliştirilmiş olsaydı olurdu ama şimdi gerek yok.”

A. A. “İhtiyaç yoktur. Çünkü konuştuğumuz Arapça'yı Arap alfabesiyle yazacak bir birikimimiz yok bizim. Elbet olsaydı işimize yarardı ama yok.”

H. G. “Eğer anadili Arapça'ysa herkes yazmayı bilmeli.”

Y. A. “Geliştirilse daha iyi olur. Arapça kulağımıza çok hoş geliyor, anadilimiz. Ama biz çocuklarımıza öğretemedik, ona da üzgünüz.”

A. G. “Tabii ki. Konuştuğumuz şeyi yazıya da döküyoruz bazen. Artı, mesela Arapça yazılar görüyoruz, okumak istiyoruz ama okuyamıyoruz yazamıyoruz.”

N. G. “Yani, geliştirilebilir. İnsanlar bazı şeyleri yazarak daha iyi anlayıp öğrenebiliyorlar.”

S. Ç. “İyi olur. Anadilimiz Arapça olduğu için yazı da Arapça olsa güzel olur. Eğitim o zaman Arapça olur. Arapça daha iyi öğrenilir.”

N. K. “Gerek olmadığını düşünüyorum. Zaten gençler Arapça'yı çok bilmiyor, çok konuşamıyor. Belki yazı olsaydı öğrenilirdi ama artık birçok kişi sadece Türkçe konuşuyor artık.”

D. S. “Çok iyi olurdu ama çoğu kişi artık Arapça konuşmadığı için çok gerekli de değil.”

S. D. “Hiç yoktur. Zaten eğitim, her şey Türkçe. Türkçe iyi konuşulsun, okunsun yazılsın yeter.”

E. B. “Arapça yazı çok zor. Gençler de Arapça konuşamıyor zaten. Türkçe'yi okuyup yazmak yeterli.”

Arapça okuryazarlık yetkin konuşurlar tarafından istenen bir durumdur. Konuşurlar bu soruyu yanıtlarken anadili vurgusu yapmış ve anadilde okuryazar olmanın önemli olduğunu söylemişlerdir. Yarı-konuşurlar ise Arapça'dan çok Türkçe'de okuryazar olmanın daha önemli olduğunu düşünmektedir ve özellikle genç nesli artık Arapça konuşmadığını vurgulamaktadır.

-Arapça mı Türkçe mi daha önce öğrenilmelidir?

H. G. "Çocuklarımın Arapça'yı daha önce öğrenmelerini isterdim, Türkçe daha kolay çünkü."

M. A. A. "İlk önce Arapça'nın öğrenilmesi iyi olur."

S. K. "İlk önce Arapça öğrenilmeli çünkü Türkçe zaten her şekilde öğrenilecek."

S. B. "Çocuklar ilk önce Türkçe öğrenmeli. Türkçe'yi çok daha güzel konuşabilmeliler."

S. D. "İlk önce Arapça öğrenilsin çünkü zaten okula gidilince Türkçe öğrenilecek."

S. Y. "Aslında Arapça önce öğrenilmeli. Türkçe'yi nasıl olsa büyüdükten sonra öğrenecekler ama Arapça'yı işte, büyüdüler, büyüdükten sonra zor öğreniyorlar. Aslında ilk Arapça'yı öğrenseler daha iyi."

N. K. "Arapça'yı iyi bilmeyi isterdim ama yanımızda genelde Türkçe konuşurlar. İlk öğrenilen dil de Türkçe oldu."

C. A. "Arapça öğrenmenin çok gerekli olduğunu düşünmüyorum. Sadece aile ortamında az ve eksik Arapça konuşuluyor. Türkçe konuşmamızı da olumsuz etkilediğini düşünüyorum."

30 yaş üzeri yetkin konuşurlar Arapça'nın Türkçe'den önce öğrenilmesi gerektiğini söylemektedir. Türkçe resmi eğitim dili olduğu için çocukların okulda mutlaka Türkçe öğrenebileceklerini ama Arapça'yı aile ortamında öğrenmezlerse hiç öğrenemeyeceklerini belirtmektedirler. Daha genç kuşak, özellikle de yarı-konuşur katılımcılar, Arapça öğrenmeyi gereksiz bile bulmuşlardır. Arapça öğrenmenin Türkçe kullanımlarını olumsuz yönde etkilediğini düşünenler vardır.

-Arapça'yı çocuklarınıza öğretmek ister misiniz?

H. Ç. "Evet öğretmek isterdim."

S. Ç. "Öğretmek istiyorum ama öğretemiyorum. Çünkü etrafımda yeterince Arapça konuşucusu yok."

Y. A. "Biz çocuklarımıza öğretmedik. Ona da üzgünüz. Çünkü anneleri fazla Arapça bilmediği için hep Türkçe konuştuk, çocuklar da maalesef öğrenemediler. Büyük bir kayıp olduğunu da itiraf ediyorum yani."

A. A. "Tabii ki. Ama Arapça öğrenmediler. Gençlerimiz yavaş yavaş Arapça'yı unutuyorlar böylece. Türkçe daha iyi de aslında."

S. B. "Yani benim Arapça öğretme şansım yok. Zaten ben de yeterince iyi bilmiyorum ama öğrenmelerini isterim tabii."

H. G. "İsterim. Çocuklarım da Arapça da öğrendiler sayılır. Babaları da ben de konuşuyoruz, çocuklarla da evde Arapça konuşuyoruz. Yaşıtlarına göre iyi konuşuyorlar."

T. A. "Tabii ki. Çocuklarımın bazıları öğrendi, bazıları öğrenmedi. Anlıyorlar ama konuşamıyorlar. Konuşması çok zor oluyor onlar için. Büyüklerimiz önceden bizimle ve onlarla hep Arapça konuşuyorlardı. Büyük çocuklarım Arapça'yı öğrendi ama Türkçe'yi zor konuşuyorlardı. Sonra biz de dedik ağırlığımızı Türkçe'ye verelim. Onlarla hep Türkçe konuştuk. Küçükler de Türkçe'yi öğrendiler, Arapça'yı o kadar konuşamadılar."

A. S. "Öğretemeyeceğim çünkü ben de konuşamıyorum."

E. B. "Arapça konuşamıyorum ki."

N. K. "Çevremizde başka Arapça konuşan olmazsa öğrenemeyecekler."

S. B. "Gel, git, getir, götür dışında bir şey öğretemiyorum onlara çünkü ben de tam konuşamıyorum Arapça'yı. Bazen aile büyüklerinin yanına gidiyoruz. O zaman da biraz duyuyorlar ama yeterli değil."

Yetkin konuşurlar Arapça'yı çocuklarına öğretmek isteseler de çevresel etmenler nedeniyle öğretmediklerini belirtmiştir. Çocukları Arapça öğrendiğinde Türkçe konuşmalarında sorun yaşadıklarını ve onlarla artık Arapça konuşmadıklarını ifade etmişlerdir. Yarı-konuşurlar ise Arapça'yı hiç aktarmayacaklarını söylemektedir.

-Arapça bilmenin iş hayatınız için bir avantaj olduğunu düşünüyor musunuz?

A. A. "Evet. Birçok insanla anlaşabiliyorsun. Türkçe bilmiyorsa, sadece Arapça biliyorsa işine yarıyor. Kolaylık sağlıyor ikinci bir dil."

M. A. A. "Çok değil. İş ortamında Arapça konuşulmuyor. Avantajı olması için iş ortamında Arapça konuşanların bulunması gerekirdi."

S. Ç. "İş olarak bana avantajı yok. Hiçbir etkisi yok."

A. G. "Tabii ki. Gemi sektöründe çalışıyorum ve mesela yabancı bir gemi geldiğinde, Arap gemisi geldiği zaman İngilizce bilmiyorlarsa Arapça konuşabiliyorsunuz."

H. G. "Düşünüyorum. Bir dil bir insandır bizim için. Bazen işimize yarıyor. Çiftçilikte Arapça çok kullanılabilir."

S. Y. "Evet. Önümüze Arap biri çıktığında onunla rahat bir şekilde konuşuyoruz."

S. A. "İş hayatıma bir katkısı yok. Zaten düzgün biçimde de konuşamıyorum Arapça'yı."

D. S. "Özel bir okulda çalışıyorum. Bazen Arapça şivesiyle konuştuğumu fark edince düzeltiyorum. Konuşmam bozuk gibi geliyor."

N. K. "İş hayatımda avantajı olacağını düşünmüyorum."

E. B. "Arapça bilmektense İngilizce bilmeyi tercih ederim. Onun daha çok yararı olur."

Yine genellikle yetkin konuşurlar Arapça'yı iş hayatlarında da kullanmaya çalışmakta ve Arapça konuşmanın onlara yararı olduğunu düşünmektedir. Özellikle de iş sektöründe başka Arapça konuşurlarıyla etkileşim içinde olanlar Arapça konuşmayı bir artı olarak gördüklerini söylemektedir. Öte yandan, yarı-konuşurlar Arapça'yı değil başka küresel dilleri konuşabilmeyi istemektedirler. Hatta iş sektörüne göre Arapça aksanlı konuşmanın genel duruşlarını zedeleyebileceğini bile düşünmektedirler.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Türkiye'nin Mersin ilinde yerleşik olarak yaşayan Arap kökenli Arapça-Türkçe çift dillisi vatandaşların Arapça kullanımları üzerine, konuşurların görüşlerine başvurularak yapılan bu çalışmada, üç soruya yanıt aranmıştır. İlk sorunun yanıtı olarak şu gözlemler yapılmıştır. Katılımcılar, yetkin ya da yarı-konuşur olmaları fark etmeksizin Arapça'yı anadilleri olarak gördüklerini ve Arapça'nın kişisel ve etnik kimliklerinin bir parçası olduğunu belirtmiştir. 20 yaş altı yarı-konuşurlardan yalnızca ikisi kendini Türk kimliği ile özdeşleştirmekte ve Arapça'yı kişisel kimliğine ait olarak görmemektedir. Bu sonuç Kocaoğlu (2019) ve Çetintaş Yıldırım (2019)'un bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Mersin Arapça-Türkçe çift dillileri Arapça'yı halen kimlikleriyle bağlantılamaktadır. İkinci sorunun yanıtı ise şu şekilde verilebilir: Birçok katılımcı (özellikle de yetkin konuşurlar) Arapça'yı gelecek kuşaklara aktarmak istemektedir. Öncelikle Arapça öğrenilerek Arapça'nın devamlılığını garanti altına almak gerektiğine inanmaktadırlar. Ancak, büyük oranda çocuklarına Arapça öğretmediklerini ve onlarla genellikle Türkçe konuştuğunu ifade etmişlerdir. Bunun en temel nedeni olarak eğitim hayatında ve sosyal yaşantıda Türkçe konuşulmasını söylemektedirler. Türkçe'nin Arapça üzerinde daha baskın olması, Arapça'nın kuşaklar arası aktarımın azalması ve Türkçe lehine bir değişim sürecinin işliyor olmasının dışsal nedenidir. Sofu da (2009: 246-256) Adana ve Hatay'da benzer bir değişim süreci olduğunu ve dış etmenler nedeniyle ebeveynlerin çocuklarına Türkçe konuşmalarını ve Arap etnik kimliklerini mümkün olduğunda arka planda tutmalarını telkin ettiklerini belirtmektedir.

Değiştirime ve nedenlerine yönelik vargıları bakımından, bu çalışmanın sonuçları Sofu'nun sonuçlarıyla uyumludur. Son sorunun yanıtı ise benzer sonuçları içermektedir. Yarı-konuşurlardan oluşan daha genç nesil Türkçe'yi daha saygın görmekte, her alanda Türkçe ile daha rahat iletişim kurabildiği için Arapça'yı aile içi kullanımla sınırlamakta ve yalnızca kimlikle ilgili geleneksel bir etnik özellik olarak görmektedir. Bu nedenle, Arapça'nın kuşaklar arası aktarımı tehlikeye girmekte ve hızlı bir değişim süreci gözlenmektedir. Mersin'de Arap kökenli vatandaşların nüfusu azalmamakta, aksine artmaktayken Arapça kullanımı tersi bir oranda düşmektedir. Arapça'nın farklı iletişim ortamlarındaki düşük kullanım oranları da bunu destekler niteliktedir. Kandler ve Steele'in (2017:4851) de belirttiği gibi, dil yitiminin en büyük nedenlerinden biri o dili konuşan bireylerin yok olması değil, dilin içine girdiği değişim sürecidir. Mersin'de konuşulan Arapça değişkesi de aynı nedenle dil yitimi tehlikesi içine girmiş bulunmaktadır.

Yaşanan değişim sürecinin daha iyi betimlenebilmesi için farklı katılımcı gruplarıyla ileri çalışmalar yürütülebilir. Mersin Arapçası değişkesinin değişim sürecinin tersine döndürülebilmesi için dil planlamaları yapıp uygulamaya konulabilir.

KAYNAKÇA

- Abrams, D. M. ve Strogatz, S. H. (2003). Modelling the Dynamics of Language Death. *Nature*,424, 900
- Agheyisi,R. ve Fishman, J. A. (1970). Language Attitude Studies: A Brief Survey of Methodological Approaches. *Anthropological Linguistics*, 12 (5), 137-157
- Cengiz, A. K. (2006). Dil-Kültür İlişkisi Açısından Hatay'da İki Dillilik. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay
- Cohen, J. (2008). Language and Identity. İçinde, Gonzales, J. M. (Ed.). *Encyclopedia of Bilingual Education* (s.1-12). Los Angeles: Sage
- Çetintaş Yıldırım, F. (2019). The Language Attitudes of Mersin Arabs in Turkey: Scrutinizing from Five Different Perspectives. İçinde, Kara, Ö. T. ve Ulum, Ö. G. (Ed.). *Language and Literature II* (s.59-86). Ankara: Akademisyen Yayınevi
- Çetintaş Yıldırım, F. (2020). Language Choice and Identity: An Investigation Based on The Comparison of Language Attitudes from Two Different Localities. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 16 (2), 1032-1042
- Dorian, N. (1977). The Problem of The Semi-Speaker in Language Death. *International Journal of The Sociology of Language*,12, 23-32
- Kandler, A. ve Steele, J. (2017). Modeling Language Shift. *PNAS*, 114 (19), 4851-4853
- Karahan, F. (2005). Bilingualism in Turkey. İçinde, Rolstad, K. ve MacSwan, J. (Ed.). *Proceedings of The 4th International Symposium on Bilingualism* (s. 1152-1166). Somerville, M. A.: Cascadilla Press
- Kocaoğlu, G. (2019). Language Attitudes of Arabic-Turkish Bilingual Speakers in Hatay Towards Arabic and Turkish. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin, Mersin Üniversitesi
- Pavlenko, A. (2006). Bilingual Selves. İçinde, Pavlenko, A. (Ed.). *Bilingual Minds: Emotional Experience, Expression and Representation* (s. 1-33). Berlin: De Gruyter
- Smith-Kocamahlul, J. (2003). Language Choice, Code-Switching and Language Shift in Antakya, Turkey. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Canterbury Üniversitesi
- Sofu, H. (2009). Language Shift or Maintenance within Three Generations: Examples from Three Turkish-Arabic Speaking Families. *International Journal of Multilingualism*, 6:3,246-257
- Suktiningsih, W. (2017). Language Choice Among Teenager Ethnic Sasak of Mataram. *RETORIKA, Jurnal Ilmu Bahasa*, 3 (2), 11-19
- Yağmur, K. (2001). Languages in Turkey. İçinde, Extra, G. ve Gorter, D. (Ed.). *The Other Languages of Europe. Demographic, Sociolinguistic and Educational Perspectives* (s.407-427). Clevedon: Multilingual Matters

- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin
- Zenker, O. (2018). Language and Identity. İçinde, Callan, H. (Ed.). The International Encyclopedia of Anthropology (s. 1-7) Oxford: Wiley&Sons